

... pivo čelo imam... Pěstování a konzumace vína v raném středověku

Cultivation and consumption of wine in the Early Middle Ages

Jiří Sláma

Abstrakt

Nejstarší doklady pěstování vinné révy pocházejí ze Zakavkazí a ze zemí Blízkého východu. Do Evropy začalo vinařství postupně pronikat od 2. tisíciletí. K jeho velkému rozšíření napomohla expanze římské říše do západní a střední Evropy. Do Čech a na Moravu se vinařství dostávalo až v 9. století. V Čechách jsou jeho počátky nejspíše spojeny s kontakty s franským prostředím. Na jeho rozšíření měla zásluhu přemyslovská knížata.

Abstract

The earliest evidence of vine-growing comes from Transcaucasia and from the Near East. The vine-growing was gradually spreading to Europe since the 2nd millennium. Its spread was partially caused by the expansion of the Roman Empire to the West and Central Europe. However, to Bohemia and Moravia the vine-growing did not get until the 9th century. In Bohemia the origins of vine-growing were probably related to the contacts with Franco-German environment. Přemyslids contributed to its spreading.

Klíčová slova: vinařství – paleobotanika – Přemyslovci – knížecí hospodářství
Key words: wine-growing – paleobotany – Přemyslid dynasty – duchy's economy

Slova uvedená v nadpisu tohoto článku, která čteme v charvatské a ve vostokovské (jihoruské) redakci První slovanské svatováclavské legendy, slavisté tradičně překládají „mám zdravý nápoj“. Poněvadž pozdní minejní (severoruská) redakce téže legendy zmiňuje na stejném místě víno a med (tj. medovinu), měl legendista nepochybně na mysli víno.¹ Vzpomenutými slovy lákal Boleslav svého staršího bratra a vládnoucího knížete Václava k účasti na večerní hostině, kterou pořádal na svém hradě po něm pojmenovaném Boleslav. Václav se původně nehodlal oné večere účastnit a naopak pomýšlel po ukončení církevních oslav svátku sv. Kosmy a Damiá-

na, kterým byl zasvěcen v Boleslavi místní kostel, navrátit se ihned zpět do Prahy. I když Václav byl od svých přátel informován, že mu v Boleslavi hrozí smrt, přesto nakonec bratrově žádosti vyhověl, na jeho hradu zůstal a večerní hostiny se účastnil. Při četbě tohoto místa v legendě nutně vyvstane otázka, nakolik její autor popsal skutečný průběh oné události, či zda nebyl – podobně jako i na jiných místech své legendy – ovlivněn četbou jemu dobře známého Matoušova evangelia. V něm totiž čteme tato Kristova slova: „Neboť kdo by chtěl zachránit svůj život, ten o něj přijde; kdo však ztratí svůj život pro mne, nalezne jej.“ Legendistou oslavovaný světec Václav svým jednáním naplnil tuto křesťanskou zásadu a nemohl tudíž před nebezpečím smrti zbaběle utéct do Prahy.

Na vzpomenuté hostině se víno hojně popíjelo. Během večere Václav pozvedl číši s vínem a vyslovil přání, aby přítomní si s ním připili k počtě Archanđela Michaela. Tuto událost zaznamenali nejstarší latinsky píšící Václavovi legendisté a zobrazuje ji i jedna z iluminací ve wolffenbütelském rukopise

¹ J. Vajs: Sborník staroslovanských literárních památek o sv. Václavu a sv. Ludmile. Praha 1929. N. J. Serebrjanskij (ed.), Ruské redakce původní starosl. legendy o sv. Václavu, redakce vostokovská, s. 17; redakce minejní, s. 25. J. Vajs (ed.), Charvátskohlaholská redakce původní staroslov. legendy o sv. Václavu, s. 40. K překladu onoho místa srov. V. Konzal, Textový komentář. In: E. Bláhová, V. Konzal, Staroslověnské legendy českého původu. Nejstarší kapitoly z dějin česko-ruských kulturních vztahů. Praha 1976, s. 97.

Gumpoldovy svatováclavské legendy. Vzpomenutý přípitek spolu s polibkem přítomných symbolicky v oné době vyjadřoval usmíření s protivníky.² K němu však nedošlo a za ranních červánků nastávajícího dne byl kníže Václav u vchodu do boleslavského kostela Boleslavovými družiníky zavražděn.

Pití vína v knížecím prostředí i v družinách knížecích bojovníků bylo tehdy zcela běžné. Podle dobových zvyklostí účastnil se také Václav různých zábav se svou družinou, při kterých se podle slov legendisty Kristiána kníže někdy „hojně napil“, což si následujícího dne velmi vyčítal.³ Tohoto Václava poklesku využili později k malé radosti církevních představitelů pijani a opilci, kteří knížete Václava prohlašovali za svého patrona. Tyto názory byly natolik rozšířené, že ve 13. století autor latinské václavské legendy Oriente iam sole cítil potřebu na ně reagovat slovy: „Poněvadž sluha Kristův Václav, plný ducha božího, byl povahy mírné a střídme, neměl ve zvyku vyprazdňovat číši nebo jiné zvátí k pitkám, kterým se sám vyhýbal. Jistě není pravda to, co někteří jinak v této souvislosti o něm tvrdili k pohoršení posluchačů a na omluvu hříšníků omlouvajících své hříchy.“⁴ Nelze ovšem ani vyloučit, že legendista těmito slovy skrytě kritizoval v době jeho života málo utěšené poměry s nadměrným pitím vína některými přemyslovskými panovníky.

Již více než o dvě století dříve, před sepsáním vzpomenuté legendy Oriente iam sole, snažili se někteří legendisté sejmout z Václava označení opilce a to zmínkou o jeho tvrdých postizích lidí oddaných obžerství a opilství. Ty totiž dával kníže Václav podle Kristiánovy legendy tvrdě trestat důtkami.⁵

Nemírné pití mohlo ovšem v raném středověku (a samozřejmě i později) zavdat příčinu k některým neuváženým činům, které ve svém důsledku ovlivňovaly politické dění. Kronikář Kosmas se např. zmiňuje o tom, jak vínem rozjařená družina Vršovců během lovu na dnešním Berounsku v okolí Velízu zajala Přemyslovce Jaromíra, násilím ho svlečeného při-

vázala k zemi a na jeho potupu ho přeskakovala na koních.⁶

Krátce před velízskou epizodou zemřel na počátku roku 1003 kníže Vladivoj, údajný vzdálený příbuzný Přemyslovců. Ten usedl na přemyslovský stolec po sesazení Boleslava III. v době krize přemyslovské říše, která na počátku 11. století prožívala hluboký politický a mocenský úpadek. Vladivojova vláda trvala pouze několik málo měsíců. Co bylo příčinou jeho smrti, není známo, nelze ovšem ani vyloučit, že jí mohlo být jeho nadměrné pití vína. Současník těchto událostí, merseburský biskup Dětmar, ve své kronice o Vladivojovi stručně poznamenal: „Musím o něm říci jednu neuvěřitelnou věc, kterou by snad neměl žádný křesťan následovat, a to sice že nedokázal vydržet ani hodinu bez dobrého moku.“⁷ V českých dějinách nebyl ovšem Vladivoj jediným vládcem, se kterým bylo nezřízené pití alkoholu neslavně spojeno.

Do společnosti opilců žijících v Čechách na přelomu 10. a 11. století bývá některými historiky neprávem zařazován i vzdělaný, v pořadí třetí pražský biskup Thidag, jehož devatenáctiletý episkopát (998–1017) spadá do období již vzpomenuté krize přemyslovské říše. Kronikář Kosmas píšíci svou Kroniku Čechů přibližně jedno století po biskupově smrti, má pro tohoto biskupa pouze slova chvály.⁸ O Thidagovi např. víme, že povolal na pražskou biskupskou školu (což je vůbec první doklad o její existenci) jednoho z největších vzdělanců tehdejší doby mistra Hubalda. Budiž také připomenuto, že nejnovější numismatické bádání připisuje Thidagovi ražbu denáru s opisem HIC DENARIUS EST EPIS, dříve přičítaného jeho předchůdci sv. Vojtěchovi.⁹ Podle názoru historika V. Novotného byl však Thidag opilcem, takže za jeho episkopátu v době krátké Vladivojovy vlády byly Čechy „v dobrých rukách: kníže neustále opilý a biskup málokdy střízlivý.“¹⁰ K uvedenému závěru přivedl tohoto historika údaj v kronice Dětmara merseburského, který lze však interpretovat i odlišným způsobem. Ocitujme proto inkriminované místo ze vzpomenuté kroniky: „Měl

² T. Velemínský, Rituál usmíření a nejstarší svatováclavské legendy. In: M. Nodl, M. Wihoda, Rituál smíření. Konflikt a jeho řešení ve středověku. Brno 2008, s. 31–34.

³ Kristiánova legenda, cap. 6. J. Ludvíkovský (ed.), Kristiánova legenda Život a umučení svatého Václava a jeho báby svaté Ludmily. Praha 1978, s. 58, 59.

⁴ Oriente iam sole, cap. 9. J. Pekař (ed.), Die Wenzels- und Ludmillegenden und die Echtheit Christians. Praha 1906, s. 416–417. Český překlad V. Chaloupecký, Na úsvitu křesťanství. Z naší literární tvorby doby románské v století IX.–XIII. Praha 1942, s. 228.

⁵ Kristiánova legenda, cap. 6 (viz pozn. 3), s. 60, 61. Ve starší legendě Crescente fide, ze které Kristián tuto historiku převzal, je Václavovo trestání lidí oddaných obžerství a opilství ještě mnohem tvrdší, neboť provinilci byli připoutáváni ke stolu a potom bičováni. Crescente fide, J. Emler (ed.), Fontes rerum bohemicarum (dále FRB), Díl I., Praha 1873, s. 185.

⁶ Kosmas I, 34, B. Bretholz (ed.), Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. Monumenta Germaniae Historica, Scriptores rerum Germanicarum, Nova series 2, Berolini 1923, s. 62. Moderní český překlad Kosmas, Kronika Čechů. Přeložili K. Hrdina, M. Bláhová, M. Moravová. Praha 2011, s. 70.

⁷ Dětmar V, 23. M. Z. Jedlički (ed.), Kronika Thietmara. Pozanň 1953, s. 284, 285. Český překlad Dětmar z Merseburku, Kronika. Přeložil B. Neškudla, J. Žytek. Praha 2008, s. 146.

⁸ Kosmas I, 31 a I, 39, B. Bretholz (viz pozn. 6), s. 56, 72, český překlad (viz pozn. 6), s. 67, 78.

⁹ L. Polanský, Interpretace opisů na denárech spojovaných s biskupem Vojtěchem. In: Po stopách svatého Vojtěcha. Antiqua Cuthna 3. Praha 2014, s. 101, 108.

¹⁰ V. Novotný, České dějiny. I, 1. Od nejstarších dob do smrti knížete Oldřicha. Praha 1912, s. 675.

(rozumí se Thidag) pouze jedinou špatnou vlastnost, a že kvůli nemoci, na níž neměl vinu, přemíru pil. Byl stížen paralýzou: trpěl neustálým třesem rukou a bez pomoci dalších kněží nebyl schopen sloužit mši.¹¹ Kronikář tudíž nejdříve vzpomíná Thidagovy neurologické obtíže, které biskup tlumil požíváním alkoholu. Thidagovi se podle slov vzpomenutého kronikáře dostalo dobrého vzdělání v lékařském umění, což mu umožnilo např. úspěšně léčit ochrnutého přemyslovského knížete Boleslava II. Pití vína považoval za lék i slavný starořecký lékař Hippokrates, žijící v 5. století př. Kr., jehož dílo významně ovlivnilo středověké lékařství, a které nepochybně Thidag znal. Thidag byl zřejmě přesvědčen, že popíjením vína lze léčit i jeho vlastní onemocnění. Pití vína biskupem tudíž v tomto případě neznamenalo, že by Thidag byl primárně alkoholikem.¹²

Víno jako luxusní a drahý nápoj bylo přirozeně konzumováno ve společnosti soudobých elit. Víno ovšem hrálo důležitou úlohu i v křesťanské bohoslužbě při proměňování. Potřeba tohoto mešního vína byla ovšem ve srovnání s vínem vypitým ve světském prostředí mnohem menší. Přesto však právě tohoto mešního vína se týkají zprávy legendistů o jeho výrobě knížetem Václavem. Tyto údaje čteme poprvé již v nejstarších legendách, které byly sepsány mnichy přicházejícími do Čech z bavorského kláštera sv. Jimrama v Řezně. Tamější konvent přijal zásluhou trevírského mnicha Ramwolda přísné normy mnišského života, které mnichům mimo jiné prikazovaly vlastnoručně hotovit víno a hostie potřebné k mešní oběti. Václavovi legendisté snažící se tohoto knížete vykreslit jako vzorného mnicha mu samozřejmě přičkli i konání těchto prací.¹³ Ve skutečnosti Václav na vinici jistě nepracoval. Ovšem představa knížete trhajícího hrozny a lisujícího z nich víno se stala pevnou součástí svatováclavské hagiografie a až do moderní doby i námětem pro mnohá umělecká díla. Ocitujme nyní slova legendy Crescente, která jako první mluví o Václavových pracech na vinici: „Stejně tak s věrným služebníkem chvátal za nočního ticha na svou vinici, zde česali hrozny, hustě je nakladli do putny, skrytě nosili do jeho světničky, tam lisovali víno v lisu.“¹⁴ Naopak v Itálii žijící další Václavův legendista mantovský biskup Gumpold, který své informace o tomto svěťci čerpal převážně z Crescente, vynechal ve své legendě zmínku o tom, že Václav

chodil na svou vinici a jeho trhání označil za „chvalitebný lup“.¹⁵ V Gumpoldově Itálii existovaly totiž za jeho života vinice patřící různým majitelům a ty byly ohrazeny ploty, které podle legendistova líčení musel Václav přeskakovat. Gumpold Václavovy krádeže hroznů na cizích vinicích kupodivu toleroval, neboť nesloužily k výrobě vína pro osobní potřebu knížete, ale byly určeny pro církevní účely.

Pouze na okraj našeho líčení budiž v této souvislosti připomenuto, že Václavovy práce na polích a vinicích byly svého času mylně považovány za jeden z dokladů, že celá nejstarší česká historie až po knížete Václava, známá téměř výlučně z legend, je pouhým mýtem vytvořeným na podkladě antických bájí a pověstí.¹⁶

I když se svatováclavské legendy zmiňují o Václavově vinici, zatím se tak starobylé vinice v Čechách prokázat nepodařilo. Objev jamek na jižních svazích pod Pražským hradem, interpretovaný některými odborníky jako pozůstatek po vinici, pochází podle nových zjištění až z vrcholného středověku. Pojmenování vinice na Opyši Pražského hradu jakožto Svatováclavská nemá s raným středověkem nic společného. Tamější název je doložen až od 17. století a je odrazem rozvíjející se svatováclavské úcty v době barokní. Ani objevy podobných jamek na několika českých raně středověkých hradištích nebyly jednoznačně za stopy po vinicích označeny.¹⁷

První konkrétní zmínky o zakládání vinic v Čechách se dočítáme až v listinách sepsaných ve druhé polovině 12. století; týkají se dvou vinic založených na pozemcích vyšehradské kapituly.¹⁸

O počátcích pěstování vinné révy a konzumaci vína v naší zemi nepřinášejí písemné prameny žádné věrohodné informace. Podle kronikáře Kosmy dávným Čechům při usídlení v naší zemi „nezkalené prameny poskytovaly jim zdravého nápoje“. I Libušino poselstvo vyslané do Stadic za budoucím knížetem Přemyslem Oráčem bylo při snídani pohoštěno „vodou, kterou ze džbánů pili“. Naopak při Přemyslově příjezdu na pražský Vyšehrad občerstvovali se Libuše s nově ustanoveným knížetem již vínem; kronikář Kosmas vzdělaný v antickém písemnictví a obeznámený i se starověkou mytologií básnicky

¹¹ Dětmar VII, 56. M. Z. Jedlicki (viz pozn. 7), s. 548, 549; český překlad (viz pozn. 7), s. 249.

¹² Z. Petráň, Mince doposud spojované s biskupem Vojtěchem. In: Po stopách svatého Vojtěcha. Antiqua Cuthna 3, Praha 2014, s. 127.

¹³ D. Třeštík, Počátky Přemyslovců. Vstup Čechů do dějin (530–935). Praha 1977, s. 380–382.

¹⁴ Crescente fide, J. Emler (viz pozn. 5), s. 184. Moderní český překlad J. Ludvíkovský v knize V. Chaloupecký (viz pozn. 4), s. 80.

¹⁵ V překladu uvedeného místa v Gumpoldově legendě se však jednotliví odborníci rozcházejí, srov. Gumpold, cap. 8, FRB I, s. 42. Moderní český překlad v knize O. Králík, Nejstarší legendy přemyslovských Čech. Praha 1969, s. 42 (překlad Z. Kristena).

¹⁶ Z. Kalandra, České pohanství. Praha 1947, s. 502–505.

¹⁷ I. Borkovský, O počátcích pražského hradu a nejstarším kostele v Praze. Praha 1949, s. 49–50. M. Šolle, Stará Kouřim a projevy velkomoravské hmotné kultury v Čechách. Praha 1966, s. 246–247.

¹⁸ Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae (dále CDB), ed. G. Friedrich, Tom I. Praha 1904, nr. 287, s. 252; nr. 308, s. 278.

píše o požívání darů Cereřiných a Bakchových.¹⁹ Více než čtyři staletí po Kosmovi renesanční kronikář Václav Hájek z Libočan uvedl jinou historiku o počátcích pití vína v Čechách. Podle jeho vyprávění zaslal moravský vládce Svatopluk v roce 892 Bořivojovi k oslavě narozenin jeho syna Spytihněva „sud vína výborného velmi veliký. (...) Všichni ten nápoj chválili a od toho dne nejprv v Čechách se víno pít začalo.“²⁰ I když obě zmíněná kronikářská vyprávění jsou samozřejmě výmysly vzpomenutých kronikářů, celkem správně tito autoři spojili počátky vinařství u nás s vládnoucím knížecím přemyslovským rodem.

O nejstarším výskytu vinné révy nás poučují paleobotanické nálezy peciček tohoto ovoce.²¹ S jednou z odrůd planě rostoucí lesní vinné révy (*Vitis vinifera sylvestris*) se na evropském kontinentě setkáváme již od konce poslední doby ledové. Podle nálezů peciček této odrůdy někteří odborníci předpokládají, že již v pravěku nejspíše v době bronzové došlo v některých evropských oblastech (jako např. v severní Itálii či na několika místech v Podunají) k jejímu sběru a snad i k pokusům o její pěstování. Nálezy peciček této odrůdy vinné révy (jejíž malé bobule nedosahují chuti a ani cukernatosti vinné révy pěstované) pochází i z našeho území z moravských Mikulčic.

Nejstarší doklady existence pěstované vinné révy (*Vitis vinifera sativa*) jsou známy z několika oblastí Blízkého Východu a ze Zakavkazí již ze 7. tisíciletí. Ve 4. tisíciletí bylo vinařství a výroba vína na vysoké úrovni např. v Mezopotámii a o něco později i v Egyptě. Víno se v oné době stávalo luxusním nápojem konzumovaným především soudobými společenskými elitami, bylo popíjeno za specifických podmínek a při určitých příležitostech zpravidla ze zvláštních nádob – pohárů; významnou úlohu hrálo i v náboženských obřadech. Obchod s vínem neměl pouze význam ekonomický, ale mnohdy především

politický. Postupně narůstání počtu vinic vedlo časem ke zvýšení produkce vína, což tento nápoj přiblížilo i neprivilegovaným vrstvám společnosti. Tato skutečnost si přibližně na počátku 2. tisíciletí vyžádala tvorbu právních ustanovení, která se zabývala vinicemi a prodejem vína. Známy zákoník babylonského krále Chammurapiho stanoví tresty pro zloděje přistižené na vinicích a rovněž trestá nepoctivé prodejce vína, kteří tento nápoj za účelem zisku šidili na kvalitě. Záhy se zprávy o pěstování vinné révy, o výrobě vína a o jeho konzumaci dostaly ve východních vyspělých civilizacích i do tamějšího písemnictví. Snad nejčastěji je v této souvislosti citována historika ze starozákonní knihy Genesis, která vypráví, jak se vínem opil Noe.

Od východu pronikla znalost pěstování vinné révy a jejího zpracování v opojný nápoj i na evropské území, kde na jejím postupném šíření měla zpočátku svůj podíl egejská kultura. Jejím prostřednictvím se s vinařstvím seznámilo blízké Řecko, země na balkánském poloostrově a v černomořské oblasti. Víno se v mnoha zemích rodícího se antického světa stávalo velmi oblíbeným nápojem, jehož konzumace zvláště při různých oslavách často překračovala rozumnou míru. Nelze se proto divit, že tento nešvar kritizovali někteří starověcí řečtí učenci a filozofové. V obavě, aby se pitím vína neoslabovala zdatnost spartských bojovníků, byla ve Spartě konzumace vína zakazována. Poprvé se tak v dějinách setkáváme s prohibicí.

Na šíření vinařství dále na západ do evropských středomořských zemí měli významný podíl Féničané a později i Řekové. Z féničských osad stavěných na mořském pobřeží se znalost pěstování vinné révy dostávala např. až do Španělska a rovněž tak do západoevropského vnitrozemí, například až ke Keltům. K velkému rozmachu vinařství napomohla potom Římská říše. Ta od sklonku starého letopočtu prožívala období velké územní expanze. Během ní vznikly římské provincie na rozlehlém evropském území sahajícím na západě od dnešní Francie po Rýn a na jihu od Itálie až k Dunaji a místy i za tuto řeku. Všude tam docházelo k romanizaci místního prostředí. K jeho projevům patřilo i zakládání vinic i časté popíjení vína, které se stalo běžným nápojem. Zásluhou římských legionářů a obchodníků se obliba vína šířila i za římskou hranici do nitra neporobené Evropy. Římstí vinaři tehdy již ovládali výrobu několika druhů vín. Závody v množství vypitého vína při různých oslavách patřily k častým zábavám rozmařilých Římanů. Opilství žen nebylo však římskou společností tolerováno.

Rozvrat Římské říše v době stěhování národů nepřivodil zánik vinařství ani v centrálních oblastech říše a ani v někdejších provinciích. Všude tam pokračovalo vinařství v nových podmínkách. V řadě

¹⁹ Kosmas I, 3, I, 6 a I, 8, B. Bretholz (viz pozn. 6) s. 33, 39, 41; český překlad (viz pozn. 6), s. 8, 17, 18.

²⁰ Kronika česká. Václav Hájek z Libočan. K vydání připravil, poznámkami opatřil, ediční poznámku napsal J. Linka. Praha 2013, s. 166.

²¹ Velmi početnou českou literaturu věnovanou dějinám vinařství shrnula L. Havlíková, In vino veritas ... Is there truth in wine? Drinking and interperance in Graet Moravian and Early Czech legislation (Antique traditions in the Byzantine and Slavonic world), *Byzantinoslavica* 72, 2014, s. 103, pozn. 26. Tento soupis je možné doplnit o řadu dalších studií jako např. S. Vencl, *Archeologie zíně, Archeologické rozhledy* 46, 1994, s. 286–289; L. Galuška, *Slované dotyky předků*, Brno 2004, s. 32–33; P. Meduna, *Vinařské intermezo*, In: Mělník, Praha 2010, s. 76–78. Důležité jsou i nejnovější slovenské studie: J. Hlavatá, *Archeobotanické nálezy rastlín a ich vypovedacia schopnosť vo vzťahu k poľnohospodárstvu včasného stredoveku*. In: *Interdisciplinárne o poľnohospodárstve včasného stredoveku*. Nitra 2015, s. 16–18. E. Benková, *Rastlinná produkcia v včasnem stredoveku na Slovensku v písomných prameňoch*. In: *Interdisciplinárne o poľnohospodárstve včasného stredoveku*. Nitra 2015, s. 54–55.

germánských říší vytvořených na bývalém římském území i nadále pracovaly někdejší, původně římské hospodářské dvorce i s přilehlými vinicemi. Tato místa se stávala nejen dočasnými sídly místních pracovníků, ale i ekonomickými základnami jejich moci. Ve franské říši, zaujímající přibližně většinu dnešní Francie a západní část Německa, se za vlády Karla Velikého, od roku 800 císaře formálně obnovené (ovšem již křesťanské) říše, dostalo vinařství a výroba vína dokonce právní ochrany. Na fungujícím vinařství mělo tehdy samozřejmě zájem i křesťanství, které víno potřebovalo k liturgickým účelům.

Čechy a Morava, ležící za někdejší římskou hranicí, nepatřily k oblastem se starobylou tradicí pěstování vinné révy. Ta se do těchto zemí dostávala až v průběhu 9. století v souvislosti se vznikem velkomoravské a následně přemyslovské říše. Území Moravy, otevřené od jihu do Podunají, kde archeologické nálezy vinařských nožů a dalších památek dokládají vinařství již v době předřímské a kde vinařství kvetlo i za vlády avarského kaganátu, nepochybně přijímalo podněty z této oblasti. Významně tomu napomohla i byzantská misie bratří Konstantina a Metoděje. S jejich působením je spojeno sepsání několika staroslovanských právních textů a modliteb zabezpečujících vinice, práce na vinicích i vlastní výrobu vína. Tyto písemné památky vykazují zřejmé ovlivnění byzantským prostředím.²² S tím je spojován i nález zlomku amfory z Mikulčic použité nejspíše k importu vína na Moravu z evropského jihovýchodu.²³

Úzké vojenské a politické kontakty se západním světem, které nabyly na intenzitě od doby Karla Velikého, výrazně ovlivnily život našich předků přijímáním některých západních zvyklostí a památek vládnoucími slovanskými elitami. Šlo např. o některé zbraně, zvláštní ozdoby, specifické druhy keramických nádob či opevněné dvorce sloužící jako exkluzivní panovnická či velmožská sídla. Historikové oprávněně hovoří o tzv. napodobování říše (Imitatio imperii). V rámci těchto kontaktů se západem došlo k přijímání nové víry – křesťanství. S jeho šířením se projevila i potřeba mešního vína. I pití běžného vína mohly – alespoň v Čechách těsně sousedících s bavorským západním světem – podnítit rovněž zmiňované kontakty se západem.

Nejspolehlivější údaje o počátcích pěstované vinné révy v Čechách přinášejí paleobotanické nálezy peciček tohoto ovoce. Nejstarší jejich ojedinělý nález pochází z osady v Lovosicích u Mělníka, kde je datován již do 8. století. Není považován za doklad pěstování vinné révy kdesi v okolí místa nálezů, ale spíše

se uvažuje o importu (např. rozinek).²⁴ Lokalita leží na důležité cestě využívající říčního spojení po Labi. Doklady o pěstování vinné révy v Čechách přinášejí až nálezy peciček z Pražského hradu a z jeho podhradí, dále ze Žatce, Mělníka a Libice.²⁵ Ve všech těchto případech jde o významná hradiště. Pokud se týká datování zmiňovaných nálezů, tak některé pocházejí již z období předcházejícího počátkům křesťanství v Čechách či z doby, kdy nová víra byla tu teprve v počátcích a tudíž i potřeba mešního vína byla zcela nepatrná. Již sama tato skutečnost oponuje názoru staršího historického bádání, které spojovalo počátky vinařství v našich zemích s křesťanstvím. Velmi zajímavé je v tomto ohledu i svědectví písemných pramenů. V nejstarších listinách sepsaných v přemyslovském knížectví (často ovšem nikoliv originálních ale známých až z pozdějších opisů či dokonce falz) jsou zaznamenány knížecí donace vinařů (a to i s půdou) jednotlivým českým klášterům a kapitulám. Tyto donace dokládají, že církev v počátcích své existence v Čechách byla ekonomicky zcela odvislá na dobrodiní knížete a že vinice nevlastnila.²⁶ Naopak knížecí vinice v Čechách vzpomínají již nejstarší václavské legendy. Byl to také kníže, který se snažil zvýšit úroveň vinařství. Napomoci mu k tomu měli specialisté – vinaři záměrně přivádění do Čech ze zemí, kde bylo pěstování vinné révy na vyšší úrovni (především v Uhrách). V tomto ohledu mnoho napovídá přesídlenecká osada Úherce na Lounsku, mezi jejímiž obyvateli jsou v písemných pramenech vzpomínáni právě vinaři.²⁷ S podobnou situací se setkáváme nedaleko někdejšího přemyslovského správního hradu (Mladé) Boleslavi, kde v těsné blízkosti leží u sebe osady Vinařice a Úherce.

²⁴ V. Čulíková, Rostlinné makrozbytky z pravěkých a raně středověkých antropogenních sedimentů v Lovosicích, *Archeologické rozhledy* 60, 2008, s. 67.

²⁵ V. Čulíková, Rostlinné makrozbytky z pěti středověkých lokalit při obvodu centrální části Pražského hradu. *Mediaevalia archaeologica* 3, Pražský hrad a Malá Strana, Praha 2001, s. 304, 332. V. Čulíková, Výsledky analýzy rostlinných makrozbytků z lokality Praha 1-Malá Strana, Tržiště čp. 259/III (Hartigovský palác). *Archaeologica Pragensia* 14, 1998, s. 297. V. Čulíková, Rostlinné makrozbytky z lokality Praha 1-Malá Strana, Malostranské nám. čp. 258/III. (Lichtenštejnský palác). In: *Pražský hrad a Malá Strana. Mediaevalia archaeologica* 3, Praha 2001, s. 140, 141. P. Čech, P. Kočár, R. Kozáková, R. Kočárová, *Ekonomika a životní prostředí raně středověké aglomerace v Žatci. Výsledky archeologického a paleobotanického bádání*. Praha 2013, s. 26. V. Čulíková, Rostlinné makrozbytky z objektu č. 126 na předhradí slovanského hradiska v Libici nad Cidlinou. *Památky archeologické* 90, 1999, s. 168, 175. P. Meduna (viz pozn. 22), s. 77.

²⁶ T. Petráček, Fenomén darovaných lidí v českých zemích 11.–12. století. Praha 2003, s. 148–151. T. Petráček, *Církevní velkostatek, nevolníci a evangelium (K vztahu církevních institucí a sociální struktury českých zemí 11.–12. století)*. In: *Omnia autem probate. Sborník Katolické teologické fakulty VII*, 2005, s. 353.

²⁷ CDB I, nr. 387, s. 380; nr. 390, s. 399; nr. 405, s. 431.

²² Podrobně k této otázce L. Havlíková (viz pozn. 21), s. 111–112.

²³ L. Galuška (viz pozn. 21), s. 110.

Zda se kníže snažil zavést tímto způsobem do Čech i organizaci vinařství, jaká byla tehdy běžná v arpadovských Uhrách, nelze však dokázat.

Podle výsledků toponomastického studia existuje na českém území několik desítek místních jmen odvozených od slova „víno“. Pouze část z nich (asi třináct) dobou svého vzniku spadá kamsi před 14. století.²⁸ Přesnější časové určení tento jazykový materiál neumožňuje. Není však pochyb o narůstající produkci vína, odvislé od zvyšujícího se počtu vinic, ke kterému docházelo v Čechách již v 11. století. Přesvědčivě o tom svědčí známá Břetislavova dekrety vydaná pražským knížetem nad Vojtěchovým hrobem ve Hnězdně v roce 1039. Ta mimo jiné stanoví trest vyhlídnutí nápoje na zem pro ty krčmáře, kteří protiprávně zřídili či si koupili krčmu. Pijany zmíněné dekrety trestají pokutou tří set peněz (tj. denárů) odevzdávaných do knížecí pokladny.²⁹ Latinské slovo „potus“ neumožňuje přesně určit, o jaký nápoj v těchto dekretech jde. Je více než pravděpodobné, že zákonodárci (tj. kníže Břetislav a pražský biskup Šebíř) měli na mysli víno, i když v oné době bylo již běžné mnohem levnější pivo.

Břetislavovy dekrety symbolicky uzavírají nejstarší kapitoly dějin vinařství v Čechách, kterou tvořila převážně přemyslovská knížata. Až budeme pozvedat číši s vínem k přípitku na oslavu narozenin našeho milého přítele, tak bychom si měli uvědomit, že ne pouze archeologické památky, tak pečlivě studované oslavencem, nás spojují s dávnou minulostí, ale že o ní zajímavě vypráví i onen legendistův „zdravý nápoj“.

Résumé

Hlavním pramenem pro studium dějin vinařství jsou paleobotanické nálezy peciček vinné révy. Ty dokládají její domestikaci již v 7. tisíciletí v Zakavkazí a v některých zemích Blízkého Východu. Evropa podél Středomoří se s vinařstvím seznamovala od 2. tisíciletí. K velkému rozšíření vinařství napomohla od sklonku starého letopočtu expanze římské říše do západní a střední Evropy. Čechy a Morava ležící za někdejší římskou hranicí se s vinařstvím seznamovaly až od 9. století. První zmínky o vinicích a pití vína v Čechách čteme ve svatováclavských legendách. Vinice byly tehdy součástí přemyslovského knížecího hospodářství. Teprve od 11. století vznikají z knížecích donací i vinice vlastněné církevními institucemi (kláštery a kapitulami), které potřebovaly víno k liturgickým účelům. Břetislavovy dekrety z roku 1039 dokládají, že konzumace vína přestávala být vázána na prostředí tehdejších mocenských elit, ale že se víno stalo nápojem i neprivilegovaných vrstev společnosti.

Summary

The main sources for the study of vine-growing history are the paleobotany finds of grapevine seeds. They provide the evidence that the wine has been domesticated since the 7th millennium in Transcaucasia and in some parts of the Near East. The Mediterranean Europe has been acquainted with vine-growing since the 2nd millennium. With a large spread of vine-growing to the West and Central Europe at the turn of the era helped along the expansion of the Roman Empire. Bohemia and Moravia were beyond the borders of the Roman Empire and they therefore did not get acquainted with vine-growing until the 9th century. Vineyards and wine drinking in Bohemia were first mentioned in the St. Wenceslas legends. The vineyards were then part of the Přemyslid state economy. Since the 11th century the dukes donated the vineyards to the ecclesiastical institutions (monasteries and chapters), which needed wine for the liturgic purposes. Bretislaus' decrees from 1039 provide the evidence, that the wine consumption was not connected only to the elites, but that the wine became also a beverage of unprivileged social classes.

Literatura

- Benková, E. 2015:* Rastlinná produkcia v včasnóm stredoveku na Slovensku v písomných prameňoch. In: Z. Borzová (ed.): Interdisciplinárne o poľnohospodárstve včasného stredoveku. Nitra, 47–60.
- Borkovský, I. 1949:* O počátkách pražského hradu a nejstarším kostele v Praze. Praha.
- Čech, P. – Kočár, P. – Kozáková, R. 2013:* Ekonomika a životní prostředí raně středověké aglomerace v Žatci. Výsledky archeologického a paleobotanického bádání. Praha.
- Čulíková, V. 1998:* Výsledky analýzy rostlinných makrozbytků z lokality Praha 1-Malá Strana, Tržiště čp. 259/III (Hartigovský palác). *Archaeologica Pragensia* 14, 291–316.
- Čulíková, V. 1999:* Rostlinné makrozbytky z objektu č. 126 na předhradí slovanského hradiště v Libici nad Cidlinou. *Památky archeologické* 90, 166–185.
- Čulíková, V. 2001:* Rostlinné makrozbytky z lokality Praha 1-Malá Strana, Malostranské nám. čp. 258/III (Lichtenštejnský palác). *Mediaevalia archaeologica* 3, Pražský hrad a Malá Strana, 137–166.
- Čulíková, V. 2001:* Rostlinné makrozbytky z pěti středověkých lokalit při obvodu centrální části Pražského hradu. *Mediaevalia archaeologica* 3, Pražský hrad a Malá Strana, 303–327.
- Čulíková, V. 2008:* Rostlinné makrozbytky z pravěkých a raně středověkých antropogenních sedimentů v Lovosicích. *Archeologické rozhledy* 60, 61–74.
- Galuška, R. 2004:* Slované – dotyky předků. Brno.
- Havlíková, L. 2014:* In vino veritas ... Is there truth in wine? Drinking and intemperance in Graet Moravian and Early Czech legislation (Antique traditions in the Byzantine and Slawonic world). *Byzantinoslavica* 72, 98–121.
- Hlavatá, J. 2015:* Archeobotanické nálezy rastlín a ich vypovedacia schopnosť vo vzťahu k poľnohospodárstvu včasného stredoveku. In: Z. Borzová (ed.): Interdisciplinárne o poľnohospodárstve včasného stredoveku. Nitra, 9–46.
- Kalandra, Z. 1947:* České pohanství. Praha.
- Konzal, V. 1976:* Komentář k První slovanské svatováclavské legendě. In: E. Bláhová – V. Konzal: Staroslověnské legendy českého původu. Nejstarší kapitoly z dějin česko-ruských kulturních vztahů. Praha, 74–106.

²⁸ V. Šmilauer, Rostliny a místní jména. Zpravodaj Místopisné komise 10, 1969, s. 55, 56.

²⁹ Kosmas II, 4, B. Bretholz (viz pozn. 6), s. 87. Český překlad (viz pozn. 6), s. 91. K původu některých ustanovení Dekretů srov. L. Havlíková (viz pozn. 21) s. 118–119.

- Meduna, P. 2010:* Vinařské intermezo. In: J. Kilián et al.: Mělník. Praha, 76–78.
- Novotný, V. 1912:* České dějiny, I., 1. Od nejstarších dob do smrti knížete Oldřicha. Praha.
- Petráček, T. 2003:* Fenomén darovaných lidí v českých zemích 11.–12. století. Praha.
- Petráček, T. 2005:* Církevní velkostatek, nevolníci a evangelium (K vztahu církevních institucí a sociální struktury českých zemí 11.–12. století). Omnia autem probate. Sborník Katolické teologické fakulty 7, 340–363.
- Petráň, Z. 2014:* Mince doposud spojované s biskupem Vojtěchem. In: J. A. Kroupa et al. (edd.): Po stopách svatého Vojtěcha. Antiqua Cuthna 3. Praha, 113–129.
- Polanský, L. 2014:* Interpretace opisů na denárech spojovaných s biskupem Vojtěchem. In: J. A. Kroupa et al. (edd.): Po stopách svatého Vojtěcha. Antiqua Cuthna 3, Praha, 91–111.
- Šmilauer, V. 1969:* Rostliny a místní jména. Zpravodaj Místopisné komise 10, 40–63.
- Šolle, M. 1966:* Stará Kouřim, projevy velkomoravské hmotné kultury v Čechách. Praha.
- Třeštík, D. 1997:* Počátky Přemyslovců. Vstup Čechů do dějin (530–935). Praha.
- Velemínský, T. 2008:* Rituál usmíření a nejstarší svatováclavské legendy. In: M. Nodl – M. Wihoda: Rituál smíření. Konflikt a jeho řešení ve středověku. Brno, 31–44.
- Vencl, S. 1994:* Archeologie žízň. Archeologické rozhledy 46, 283–305.
- Písemné prameny**
- Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae, Tom I. *Friedrich, G.* (ed.), Praha 1904.
- Crescente fide, *Emler, J.* (ed.), 1873, Fontes rerum bohemiarum, Díl I., Praha, s. 183–190. Moderní český překlad v knize *Chaloupecký, V.*, 1942, Na úsvitu křesťanství. Z naší literární tvorby doby románské v století IX.–XIII. Praha, s. 79–86 (přeložil *J. Ludvíkovský*).
- Dětmar, *Jedlicki M. Z.* (ed.), 1953, Kronika Thietmara. Poznaň. Český překlad Dětmar z Merseburku, Kronika. Přeložili *Neškudla, B., Žytek, J.*, Praha 2008.
- Gumpold, *Emler, J.* (ed.), 1873, Fontes rerum bohemiarum, Díl I., Praha, s. 146–166. Moderní český překlad v knize *Králík, O.*, 1969, Nejstarší legendy přemyslovských Čech. Praha, s. 37–53 (přeložil *Z. Kristen*).
- Kosmas, *Bretholz, B.* (ed.), 1923, Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. Monumenta Germaniae Historica, Scriptorum rerum Germanicarum. Nova series 2. Bero-lini. Moderní český překlad kroniky *Hrdina, K., Bláho-vá, M., Moravová, M.*, Kosmas, Kronika Čechů. Praha 2011.
- Kristiánova legenda, *Ludvíkovský, J.* (ed.), 1978, Kristiánova legenda Život a umučení svatého Václava a jeho báby svatě Ludmily. Praha.
- Kronika česká. Václav Hájek z Libočan. K vydání připravil, poznámkami opatřil a ediční poznámku napsal *Linka, J.* Praha 2013.
- Oriente iam sole. *Pekař, J.* (ed.), 1906, Die Wenzels- und Ludmila-legenden und die Echtheit Christians, s. 409–430. Moderní český překlad *Chaloupecký, V.* 1942, Na úsvitu křesťanství. Z naší literární tvorby doby románské v století IX.–XIII. Praha, s. 220–242.
- První staroslovanská legenda o sv. Václavu. *Vajs, J.* 1929, Sborník staroslovanských literárních památek o sv. Václavu a sv. Ludmile. Praha. Redakce vostokovská, s. 14–20 (překlad *Serebrjanskij, N. J.*); redakce minejní, s. 20–28 (překlad *Serebrjanskij, N. J.*); redakce charvátsko-hlaholská, s. 36–43 (překlad *Vajs, J.*).

prof. PhDr. Jiří Sláma, CSc.
Univerzita Karlova, Ústav pro archeologii
E-mail: archeolog@volny.cz